

Способи використання синонімів у мовотворчості Ліни Костенко

У статті досліджено стилістичні особливості функціонування лексичних синонімів у творах української поетеси Ліни Костенко. Окреслено основні способи використання синонімів, що трапляються в мові авторки. На основі семантико-функціонального аналізу розглянуто випадки одиничного, контактного, рамочного, градаційного розміщення синонімів, а також прийом здвоєння синонімічних слів, що перегукується з фольклорною традицією.

Ключові слова: синоніми, одиничне, контактне, дистантне, рамочне, градаційне розміщення.

Важливим стилістичним засобом у мові художнього твору виступають синоніми, які сприяють точному відтворенню авторської думки. „Багатство синонімів – одна з типових ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння вжити саме те слово і поставити саме на тому місці – невід’ємна прикмета хорошого стилю, характерна риса справжнього майстра” [6, 51].

Ліна Костенко – видатний майстер поетичного слова. Кожний синонім, ужитий у текстах її поетичних збірок, є свідченням мовного таланту авторки, глибини її індивідуальної поетики.

Метою статті є дослідження основних способів використання синонімів у мовотворчості Ліни Костенко.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) виявити основні лексичні одиниці, що репрезентують синонімічні ряди в мові поезій Ліни Костенко; 2) здійснити аналіз синонімічної лексики поетеси, щоб встановити способи використання синонімів в організації художнього світу Ліни Костенко.

Спостереження над синонімікою поетичної мови Ліни Костенко свідчать, що синоніми тяжіють один до одного, уживаються спільно, при цьому різні способи їхнього зв’язку вказують на активізацію деяких елементів їхнього значення. Характеризуючи синоніми в художніх текстах поетеси, важливо виявити способи введення синонімів у текст.

³⁸ Щербатюк Вікторія Станіславівна, старший викладач кафедри української мови та літератури, Донбаський державний педагогічний університет

Науковці вказують на такі способи використання синонімів: *одиничне* розміщення, *контактне* (розташування слів у безпосередній близькості одне від одного), *дистантне* (розташування мовних одиниць на певній відстані), *рамочне* (синонімічні слова починають текст або фрагмент і закінчують його), *градація* (розташування слів, при якому кожне наступне слово містить у собі підсилення / послаблення смислового чи емоційно-експресивного значення), *здовоєння* синонімів.

Зупинимося на тих способах використання синонімів, які трапляються в поетичних текстах Ліни Костенко.

Одиничне використання синонімів. Спостереження показують, що у творах Ліни Костенко переважають синоніми, використані поодинокі. Уживання ядерного слова переважає, бо саме воно слугує для типового позначення певного явища. Інші синоніми, марковані в тому чи тому відношенні, використовуються рідше й частотою поступаються в поодинокі використанні. Наприклад, у збірці „Поезії” прикметник *зелений* (ядерне слово) використано 15 разів („Коли маки у травах жевріють, коли хвилями грає море, – голубе, *зелене*, рожеве підіймається саяво вгору” [5, 12]; „Вікно рожеве і *зелене*” [5, 20] тощо), а синонімічний йому прикметник *смарагдовий* лише двічі („*Смарагдові* сонячні причали...” [5, 160]; „Над серцем бринить самоцвіття смуг – синіх – рожевих – янтарних – *смарагдових*, – і білий голуб описує круг, програвши крилами гаму райдуги” [5, 339]), один раз *попелясто-зелений* („Світло якесь примарне... *Якесь попелясто-зелене*...” [5, 159]).

Діапазон окремого, самостійного використання синонімів дуже широкий. Цей спосіб уживання свідчить про помітну різницю синонімів, про образність, яскравість внутрішньої форми, про достатність найближчого чи загального контексту для актуалізації особливих ознак синонімів, про характерне утворення в мові індивідуальних синонімів та спаяності контексту або про велику близькість значень синонімів тощо [1, 58-59].

Дистантне розташування синонімів. Трапляються в поетичних творах Ліни Костенко випадки вживання синонімів дистантно, при якому синоніми стоять на відстані один від одного, але при цьому зберігають смислові зв'язки між собою і виступають засобами організації тексту: „В мира табун, а у Леська – й *шканини*. Вдовиний син, замріяна душа, – вже сотня їхня вийшла із Опішні, а він біжить за ними, як *лоша*, і гірко думи думає невтішні, – що як же так, в похід йому пора, сімнадцять літ, а він сидіти буде?! Якби *коня* позичити в чмира, а шаблю він і в битві роздобуде!.. Його піймав хазяїн у степу. З чужою в суд приведений *конякою*, він пояснив, що квапився в похід, отож не встиг чмира сказати „дякую” [4, 129]. Дистантне розташування синонімів *шканина – лоша – кінь – коняка* не розпорошує авторську думку, а організовує структуру тексту, у якому нейтральні слова вдало поєднуються з розмовною лексикою.

Рамочне розміщення синонімів. Поодинокі в поетичних текстах Ліни Костенко трапляються контексти з рамочним використанням синонімів: „*Багато* справ ще у моєї долі. Коли мене снігами занесе, тоді вже часу матиму *доволі*” [3, 5]. Синонімічні прислівники *багато – доволі* починають фразу й закінчують її, посилюючи філософський зміст поезії.

Контактне розміщення синонімів. Конструкції з контактним уживанням синонімів досить поширені в поезіях Ліни Костенко. Вони посилюють емоційний вплив на читача, а також служать для увиразнення ритмомелодики тексту. Слова в контактній конструкції стоять поруч, а тому мають тісні контактні зв'язки між собою. У творах Ліни Костенко синоніми при контактному розміщенні переважно виступають однорідними членами речення, що посилює авторську думку: „Був *женило*, *джигун*, не послідний таки *бабодур*” [2, 58]; „І десь там *юрми*, *натовпи*, там *люди!*” [4, 30].

Трапляються випадки вживання синонімів з єднальним сполучником *і*. Використання синонімів у такій конструкції посилює окреме їх сприйняття, бо сполучник поєднує семантично й граматично незалежні, рівноправні одиниці: „Кого захочете, того собі й з'їсте. Відійдете, *гладкі і трембухаті!*” [2, 29].

Градація. Найпоширенішим способом поєднання синонімів у поетичній мові Ліни Костенко є градація. Слова, пов'язані градаційним відношенням, можуть розташовуватися у двох напрямках щодо ядерного слова – у висхідному (позитивне забарвлення) й у спадному (негативне забарвлення). Виникає взаємне або перехресне уточнення, при якому кожний наступний член градаційної конструкції деталізує попередній.

Розглянемо приклад висхідної градації: „О, як їм *їлося*, *вминалося*, *хрумтілося* із мокрих жмень!” [3, 117]. Нейтральне слово *їлося* конкретизовано наступним словом *вминалося*, що позначає „їсти швидко, зі смаком, жадібно, багато”. Щоб створити емоційну напругу, авторка вводить у контекст третій синонім *хрумтілося*, який різниться від попередніх не лише інтенсивністю дії, але й додатковим семантичним компонентом: не просто *їсти*, а *жувати з хрумкотом*.

Інший приклад: „І раптом дощ. І злива. І гроза [2, 8]. Градаційне посилення зростає від ядерного слова *дощ* (опади у вигляді краплин води) до збільшення інтенсивності опадів → *злива* (дуже сильний дощ), і як результат → *гроза* (дощ з блискавкою і громом, великим вітром).

Градаційний фактор часто виявляється тоді, коли в одному контексті поєднані лексичні й контекстуальні синоніми: „А найстрашніше, що пече, як жога, перевертає душу від жалю: *невірного, брехливого, чужого, огидного*, – а я ж його люблю!” [4, 64]. Кожне наступне контекстуальне слово посилює ступінь експресивності: авторка розгортає значення слова *невірного*, додаючи до нього слова *брехливого, чужого, огидного*, створюючи емоційну напругу тексту.

Таке підсилення характеристики, доповнення й збагачення думки з градацією наростання міри ознаки, інтенсивності дії за допомогою синонімів називається *ампліфікацією*.

Майстерно використовує Ліна Костенко засіб ампліфікації дієслівних синонімів у романі у віршах „Маруся Чурай”: „*Поліг, загинув, вбитий* молодим” [4, 125]; „...Уже, мабуть, молебень відслужили! І заридали дзвони, загули! – Це ж там за браму хлопців провели” [4, 29]. Функціонуючи у взаємодії, синоніми в наведених прикладах підкреслюють, експресивно посилюють думку.

Спадну градацію також спостерігаємо у поетичних творах Ліни Костенко: „Він жує, *ремігає*. Він од гніву кипить” [3, 158]; „І *найманець, чужак*, якась *продажна шкура*, мечем йому той хрест у груди вгородив” [2, 97]. Схематично спадна градація наведених прикладів виглядає так: *жує* → *ремігає*; *найманець* → *чужак* → *продажна шкура*.

Прийом здвоєння синонімів. Засобом підвищення емоційного впливу на читача у творах Ліни Костенко виступає сполучення синонімічних слів, яке перегукується з фольклорною традицією.

У поетичній мові Ліни Костенко трапляються попарно вжиті:

а) іменники: *ніфія-сидуха* („Вона уже ходила і до *ніфії*, спитать про мужа: як він там у Скіфії? Вона питала *ніфію-сидуху*, що як же так, ні слуху ані духу?” [3, 445]); *коник-стрибунець* („Ще й інші є гіпотези і версії – що бог Папай був скіфам праотець, що ніби скіфи – вихідці із Персії, тут корінний лиш *коник-стрибунець*” [3, 425]);

б) дієслова: *думати-гадати* („То що ж ми будем *думати-гадати*, як і про це закон є акурат” [4, 21]; „...Проплакала всю ніч, щоб не почувла мати, і *думала-гадала* без кінця” [5, 258]); *сікти-рубати* („– Раді б ми тебе між коні узяти, – Буде азовська орда доганяти, Буде упень *сікти-рубати*, Назад у Озов-город завертати, Ніяк нам буде утікати” [3, 522]).

Використання таких елементів у творах Ліни Костенко мотивується стилістично. Вони доповнюють та увиразнюють висловлення, надають йому певного стилістичного забарвлення.

Отже, у поетичних творах Ліни Костенко поширені різні способи стилістичного використання синонімів.

1. Найбільш широко в мовотворчості поетеси представлені одиничне використання синонімів (наприклад, усі слова, що входять у синонімічний ряд з ядерним словом *розум* (*ум – глузд – клепка – кебета*) трапляються поодинокі, з кількісною перевагою ядерного слова *розум*) та контактні конструкції (сполучникові – *гладкі і трембухаті*, безсполучникові – *женило, джигун, бабодур*, рідше „...*нема нічого. Пустка. Порожнеча*”).
2. Трапляються випадки розташування синонімів на відстані. У таких конструкціях вони переважно виступають у ролі другорядних членів речення (*шкапини – лоша – коня – конякою*), рідше – в ролі предикатів (*їсти – плямкати*).
3. Для рамочного розміщення синонімів характерне поєднання слів, які починають контекст чи фрагмент та закінчують його (*багато – доволі*).
4. Велику інтенсивність ознаки та емоційність виражають слова, що градаційно поєднуються в тестах Ліни Костенко (градація висхідна – *ілося, вминалося, хрумтілося*; спадна – *жує, ремігає*). Таке нанизання синонімів спричиняє ампліфікацію (*поліг – загинув – вбитий*).
5. На основі контрасту Ліна Костенко стилістично увиразнює різноманітні зближення й зрощення (*коник-стрибунець, думати-гадати*), які традиційно використовуються у фольклорі.

Література

1. Гречко В. А. Лексическая синонимика современного русского литературного языка / Гречко В. А. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. – 1987. – 152 с.
2. Костенко Л. В. Берестечко: [історичний роман] / Ліна Василівна Костенко. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
3. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Костенко Л. В. Маруся Чурай: [іст. роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К.: Дніпро, 1982. – 135 с. (Серія „Романи й повісті”, №2).

5. Костенко Л. В. Поезії / Ліна Василівна Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto: Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.
6. Курс сучасної української літературної мови: В 2 т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К.: Рад. шк., 1961. – Т.1. – 519 с.

Methods of the use of synonyms in speech and creation by Lina Kostenko
Shcherbatyuk V. S.

Donbass State Pedagogical University, Sloviansk, Ukraine

The stylistic features of the functioning of lexical synonyms in Ukrainian poetess Lina Kostenko's works are examined in the article. The basic ways of use of synonyms that occur in the language of the author are also outlined. The individual, contact, framework, tonal placements of synonyms and the method of doubling of synonymous words that echoes the folk tradition are examined in the article on the base of semantic-functional analysis.

Keywords: *synonym, individual, contact, distant, framework, tonal placements.*